

MÁTÉ ZSUZSANNA

Verssé vált idő-filozófia

A „JELENSÉG-IDŐ” ÉS A „TELJES-IDŐ” WEÖRES SÁNDOR NÉHÁNY MŰVÉBEN

Jelen tanulmány Weöres Sándor és az idő témáját tárgyaló tanácskozás¹ során kiemelt – *Örök pillanat* (1935), a *Toccat* (1969), az *Öröklét* (1979) és az *Idő* (1985) című – Weöres-versekben körvonalazódó időfelfogás értelmezésére vállalkozik. A filozófia a diszkurzív logikát, míg a költészet többnyire az analogikus, asszociatív gondolkodást mozgósítja. Lehetséges, hogy e kettősség következménye, az idő filozófiájának tárgyalása (illetve annak érintése), valamint Weöres Sándor költészetének azon jellegzetessége, miszerint, ahogy ő maga írja: „a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg”²: egy feszültséget generál írásomban, mely akár egy rendet teremteni akaró megközelítésnek is tűnhet, bár nem kíván az lenni. Így az önkényes megközelítést vagy annak látogatását elkerülendő alapozok magán az életművön belüli idő-filozófiai fejtegetésre, azaz *A teljesség felé* kötetének (1943–1945) fogalomhálójára, és egyben előfeltételezem konvergencia jellegét e néhány verssel való együttes olvasatban.

Filozófia és költészet eltérő beszédmódjára és a kettő közötti közvetítés minőségére is utal Hans-Georg Gadamer akkor, mikor a filozófia, illetve a költészet nyelvviségének kettősségéről szólva ellenzórást lát. Eszerint a filozófiai gondolkodás megpróbálja uralni a nyelvet, beleillesztve érvelései összefüggésrendszerébe, a logikai függőségekbe, a fogalomelemzésekbe; míg a költő, az író benne van a nyelvben: „a filozófia és a poézis benső rokonsága, hogy a legnagyobb ellenzórástban találkoznak: a filozófia nyelve minduntalan felülmúlja önmagát – a vers (minden igazi vers) nyelve felülmúlhatatlan és eredeti.”³ Martin Heidegger viszont a költészet és a filozófiai gondolkodás közelségét hangsúlyozza, mivel e „gondolkodás a létnek az ember lényegéhez való vonatkozását teljesíti be. [...] a lét a gondolkodásban nyelvhez jut.

¹ A jelen tanulmány első része elhangzott az SZTE JGYPK, a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportja és a Tiszatáj folyóirat szervezésében *„A halhatatlan mű időtelen”* – Weöres Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett, Weöres Sándor és az idő témáját tárgyaló tanácskozáson, 2013. október 18-án.

² Az idézet Weöres Sándor 1943. július 8-ai kelezésű, Csöngén, Várkonyi Nándornak írt leveléből való. Folytatása: „A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggesztív asszociációkban; az összefüggés nem az értelemláncban, hanem a gondolatok egymásra-villanásában és a hangulati egységében rejlik.” WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, Magvető, Budapest, 1986.⁵ III. 657.

A tanulmányban említett versek után a zárójelben jelölt keletkezési időpontokat e kiadás alapján rögzítettem.

³ Hans-Georg GADAMER, *Filozófia és irodalom = Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* vál. BACSÓ Béla, Bp., Ikon Kiadó, ELTE Esztétikai Tanszék, 1995, 61.

A nyelv a lét háza. A nyelv hajlékában lakozik az ember. A gondolkodók és a költők e hajlék őrzői".⁴

Ismert, hogy Weöres Sándor nemcsak orfikus költő, ahogy azt Hamvas Béla elsőként, s napjainkban Bartal Mária⁵ jelzi; nem is csak ornamentális lírikus, Szilágyi Ákos kifejezésével szólva, aki a személyiség feloldásának és megszüntetésének lírai lehetőségeit kutatta szerepjátékai révén is⁶; és nem csupán metrikai virtuóz, aki minden ismert versformát alkalmazott, mindemellett bravúros retorikus és nyelvzseni, ahogy azt többek között Nagy L. János könyveiben⁷ olvashatjuk; hanem költészetének egy része, Kenyeres Zoltánnal (is) egyetértve: „verssé vált filozófia”.⁸ Pál József közelmúltban megjelent tanulmánya,⁹ Weöres Sándor költészetében megnyilvánuló filozofikus jellegű időtudat metafizikai megközelíthetőségével is ezt az olvasati lehetőséget prezentálja. Következtetése, hogy a költő „esetében igen nehéz feladat bizonyos gondolatok, eszmék fejlődési útjának kimutatása az életmű kronológiája alapján. (...) Weöres időfelfogásának egyik különlegessége, hogy alig lehet ilyen módon részekre szabdalni, stádiumokra osztani az életművet. Az egymásutániságnak az ő esetében kicsi a jelentősége. A költő ilyen értelemben is eltüntette az időt: bármilyen gondolat jelen lehetett a fiatalkori versekben éppúgy, mint az utolsókban.”¹⁰ Ahogy az időtudat alakulástörténetét nem lehet nyomon követni az életműben, úgy „változásról” sem igen lehet beszélni egy olyan költő esetében, aki „kezdetből fogva teljesen érett hangon szól”,¹¹ legfeljebb fordulatokról. Az életmű időfelfogásának ezen gondolati egysége alapján indokoltnak vélem a néhány vers együttes olvasatát mintegy fél évszázad intervallumában. Pál József intertextuális hálózatot is felderítő, összehasonlító jellegű tanulmányának nézőpontja után, írásomban jobbára a költői életművön belül maradva, *A teljesség felé* című kötet – időre vonatkoztatott ’kinyilatkoztatott igazságainak’ – szoros olvasata felől, érintve annak abszolutizáló lételméleti gondolatkörét is. E „könyv”-nek, illetve „Próza-vázlatok”-nak nevezett mű¹² nemcsak „az ősköltészeti” példák dikcióját imitálja, melyben a költő „teológiai vagy filozófiai igazságok közvetlen kimondójaként kíván fellépni”,¹³ azaz nem csupán szerepjáték megnyilvánulása e kötet, a

⁴ Martin HEIDEGGER, „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*, vál., szerk. PONGRÁCZ Tibor, Budapest – Szeged, T-Twins Kiadó / Pompeji, 1994, 117.

⁵ BARTAL Mária, *Orfikus impulzusok Weöres Sándor költészetében = Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR-SZABÓ Ernő, TVERDOTA György, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009, 388–397.

⁶ SZILÁGYI Ákos: *Az ornamentális lírai személyesség helye Weöres Sándor életművében = Uő., Nem vagyok kritikus!*, Magvető, Bp. 1984.

⁷ NAGY L. János, *Isméltések és értelmezések Weöres Sándor verseiben*, Akadémiai, Budapest, 1996., NAGY L. János, *Szavak és világok Weöres Sándor verseiben*, Akadémiai, Budapest, 1998., NAGY L. János, *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében*, Akadémiai, Budapest, 2003.

⁸ KENYERES Zoltán, *Tündérsíp. Weöres Sándorról*, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 23.

⁹ PÁL József, „...et anni tui non deficient” *Időről és időn túlról Weöres Sándor költészetében*, Tiszatáj, 2013/12, 61–68.

¹⁰ PÁL József, i.m. 68.

¹¹ TANDORI Dezső, *Weöres Sándor: Az ég-sapkájú ember = Miért szép? Verselemzések napjaink költészetéből*, szerk. Detre Zsuzsa, Bárány György, Budapest, Gondolat, 1981, 202.

¹² Hamvas Bélának írt köszönő szavakban „könyv”-nek nevezi, a kiadás tartalomjegyzékében pedig „Próza-vázlatok” megnevezés szerepel. WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 505.

¹³ BARTAL Mária, 392–394.

„végső igazságokról tanácsokat osztogató bölcs” alakváltozatában, hanem – Kenyeres Zoltánnal egyetértve – e filozofikus próza alkalmat adott Weöresnek olyan világnézeti és esztétikai nézetek megfogalmazására is, melyek a későbbiekben költészetének alappillérei lettek. Az egyik ilyen lényeges alapvetés szerinte „az individuális személyiség kultuszával szemben” való helyezkedés, összekapcsolva azt a „teljes emberség keresésével”, a másik a „kozmosz harmónia esztétikája”.¹⁴

Milyen funkciót tölt be *A teljesség felé* című kötet időfelfogásának fogalomhálója, magyarul elvként alkalmazható-e a néhány vers megértésében, mintegy a befogadó számára ’pontositva’ a felmerülő idő-tudatokat? Igenlő válaszómban a vers- és a próza-szövegek ’együttolvasása’ során az időfelfogás fogalomhálójának konvergencia jellegére és e filozofikus esztétikummal való átlényegülésére is kitérek. Érdekes továbbá feltennünk azt a kérdést is, milyen alapvetést találhatunk még e könyvben témánkkal összefüggően, melyet a költő versírói gyakorlata mintegy igazol? Előfeltételezem, hogy a ’mindenben azonos létezés’ ontológiai elvével összhangban a mindenfajta partikularitásra, osztottságra, emberi változó és relatív mértékre való nemet-mondás elvét, mely időfelfogásában is konstitutív funkcióval bír.

Az időiség megfogalmazódására szűkítve nézőpontunkat, *A teljesség felé* pretextusait tekintve nem tekinthetünk el az egyik ősforrás jelzésétől, a keleti mitológiák időfelfogásának megnyilvánulásától, amellyel, hogy néhány gondolat eredeti forrásvidéke a középkor misztikus irányú irodalmában és filozófiájában egyaránt megtalálható.¹⁵ A keleti kultúrák időfelfogásában a ciklikus szemlélet a meghatározó, magába foglalva a keletkezés, a fennállás és az elmúlás linearitását, de mindez egy önmagába visszatérő körforgásként és vég nélküli ismétlődésként értelmezett, így a pusztulás vagy a halál sem az emberi életnek valamilyen statikus végállomása, hanem csupán egy újabb születéshez vezető vagy az álomhoz hasonló köztes állapot a létezés folyamatának egészén belül. Az idő e körforgásszerű ciklikus szemlélete a „jelenség-idő” leírásába olvad bele Weöresnél, azaz a „változók” idejébe, az időbeli véges lények idejébe. A teljesség felé törekvő ember azonban nem az „élet” „jelenség-idejének”, hanem a „létezés” „teljes-idejének” megismerésére törekszik, ugyanakkor az emberi élet szemszögéből ezt csak a két létforma elkülönülő időtudatában teheti, melyben az összekötő elem a lélek, mint a „változatlan létezésű alap-réteg” hordozója. *Az alap-réteg* című rész gondolatköre szerint a jelenség-időben élő ember halálakor „szétmállik mindaz, ami az embernek időbeli változó része: a test, az érzés, az értelem, az egész személyiség; és meztelenül marad az alap-réteg, melyben változásnak, keletkezésnek, pusztulásnak lehetősége nincsen. Az embernek nem léte, hanem a külön-léte szűnik meg. (...) Aki leszáll saját alap-rétegébe, ilyenkor maga mögött hagy minden életbeli érzést, gondolatot és lehetőséget, s ott van, ahol majd halála után, az időtlenben, változatlanban, ahol nincs többé »én« és »nem-én«, hanem mindennek mindennel való azonossága, tagolatlan végtelenség. Nem ájult sötétség ez, hanem fényentúli ragyogás, tett nélküli sugárzó működés, érzéstelen teljes szeretet; örök változatlanosság, mégsem megdermedés, hanem változásfelettség, melyben minden változó is bennerejlik, (...)”¹⁶ Úgy vélem, hogy a „külön-lét” megszüntetésére való törekvéssel függ össze az élet szintjén a személyiség feletti szemlélet és a „változók” sokaságával való (szerep)azonosulás, mely gon-

¹⁴ KENYERES Zoltán, i.m. 91–94.

¹⁵ Aurelius Augustinus és Boëthius filozófiája és *A teljesség felé* kötet időfelfogása és abszolutizáló jellege közötti párhuzamokat Pál József fedte fel tanulmányában, vö.: PÁL József, i.m. 66–67.

¹⁶ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 509.

dolatkör versírói gyakorlattá vált. *Az elmosódó határokról* szóló fejtegetésben olvashatjuk ezt tételesen, felidézve az „ind upanisádok misztikus panteizmusát”¹⁷: „Aki elkezd lebonítani egyéniségét, mindjobban elveszti a határt saját és mások lelke között. Ha embertársa szemébe néz, megérzi annak érzéseit és felismeri: »ez is én vagyok«; ha egy kutyát megsimogat, megérzi annak egybemosódó világát: »ez is én vagyok«; ha egy bútort hosszában érint, átveszi annak tagolatlan csöndjét: »ez is én vagyok«.”¹⁸ A „létezés” a költő számára a „változók” sokaságának variabilitásában, de mégis létezésük azonosságának a meglátásában és meglátatásában nyilvánul meg az „élet” szintjén, ahogy lelkének „alap-rétege” is egyénisége, személyisége, illetve felvett alakváltozatainak változatos ’ruhái’ települnek. E gondolkör leképeződéseként is értelmezhetők Weöres Sándor költészetének átváltozás-játékai, szerepjátékai, maszkjai, a különböző alakváltozatokkal való azonosulásai, melynek ontológiai jellegű magyarázó elve *A létezés* című részből idézve az, hogy a „sokféle keletkező és pusztuló alakzat”-on keresztül ragadja meg azt, ami minden változóban közös, magát a létezést, ami „mindenben azonos”.¹⁹ *A teljesség felé* további, ezzel koherens módon összefüggő alapvetésének gondolom, hogy Weöres Sándor költészetében folytonosan nemet mond az ember által létrehozott partikularitásokra, részekre való tagoltságra, melyeket a hatalom, a „nagyság”, a társadalmi pozíció, a tudás illetve a nemek elkülönítése²⁰ is jelez. Olyan osztottságokra mond nemet és ezt tételesen is rögzítve az *Útravaló* című versében (*A teljesség felé* kötetből²¹), amit „a sokféle véges és változó mérték”, a relatívnak bizonyuló emberi mértékek és az azzal járó elkülönítések sora hozott létre. Ebből következik, hogy a „teljességben nincs jó és rossz, nincs érdem és hiba, nincs jutalom és büntetés”, mert aki „a teljességet eléri, az örök mértékkel azonosul” – *Az erkölcs, III* című részből²² idézve szavait. Az „örök mérték” pedig nem más, mint egyrésről az emberi véges és változó „méret” nélküliség, másrésről maga az isteni „mérhetetlen”-ség, ’mérhetetlenség’: „Hogy illetné a mérhetetlenséget / igazság, jóság, csöpp ész-fogalom?” – kérdezi a *Herakleitos* című szonettben (1937). Ezért kívánja például a *Nagyság* (1966) versében is, hogy:

¹⁷ Kenyeres Zoltán értelmezését idézve: „az önnön határain túlterjeszkedő, tagolatlannak fölfogott mindenségbe belesimuló új, individualizmus fölötti személyiség eszméje nagyon régi gondolathoz kanyarodott vissza. Már az ind upanisádokban megjelent a misztikus panteizmusnak az a megfogalmazása, hogy a személyes én, a mindenség és a mindenséget átható isteni erő és akarat azonos egymással. Schopenhauer óta az európai filozófia gyakran emlegette az upanisádoknak azt a részletét, melyben Uddalaka Aruni a fiát alapigazságokra oktatja: "Ez az elmúlhatatlan, amiből ez az egész nagy világ van, ez a valóság, ez a lélek, ez vagy te, Svétakétu." Ezt a részletet idézte Hamvas Béla is az *Anthologia humaná*-ban, és az azonosság panteista törvénye, az "ez vagy te", a "tat vam aszi" tétel öltött formát Weöres könyvében.” KENYERES Zoltán, i.m. 93–94.

¹⁸ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 547.

¹⁹ Uo., 507.

²⁰ A női és férfi princípium elkülönítése helyett annak egyesítése jelenti a „teljes ember”-t, vö: PÁL József, i.m. 65–66.

²¹ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 546.

²² Uo., 533.

*Ily méret nélküli legyen munkám.
Se kevesebb, se több,
mint amennyi kinyújtózás vagy zsugorodás nélkül erőmtől telik,
se pompás, se szegényes:
a mérettelen Istenek teremtésével közös ütemű.*

Az időtudatok esetében éppen ez a relatív emberi változó mérték és a mérettelenség szembeállítása lesz a konstitutív alapja a „jelenség-idő” és a „teljes-idő” megkülönböztetésének, azaz a változók sokaságának jelenség-ideje és a változatlan alapréteg, az időtlen, a tagolatlan végtelenség teljes-ideje elkülönítésének. A *teljesség felé* könyv *Idő* című részletében egyrészt leírja a jelenség-időkön belül az objektivizált „külső időt”, „melyet az óra egyenletes mozgásával mérhetsz”, valamint a létezők „belső ide”-jét, így az emberét is, melyhez „mérő-eszközöd nincsen, a külső időhöz képest hol gyorsan, hol lassan múlik”. Mindemellet a jelenség-idők másik két nagy csoportját különíti el, az „élettelen erők működésének egymásutánját”-t, a „világfolyamat-idő”-t és az emberiség történelmi idejét. Valamennyi fajta jelenség-idő a „változó és véges tünemények sorozatából” alakul, „minden percében egyformán jelen van a keletkezés, folytatódás, pusztulás, mint véges mása a végtelen teremtésnek, létezésnek, ítéletnek”. Másrészt elkülöníti az emberi „méret nélküli” időt, mint a teljes-időt, mely pontszerűsége, mérettelensége révén egyben az időtlent is jelenti.²³ Az „időtlen végtelenség” a lélek és az Isten: „az időbeli véges személyiség mögül kibontakozó időtlen végtelenség: a lélek”; a „kibontakozásra nem szoruló időtlen végtelenség: az Isten.” (*Az Isten* című részletből.²⁴) A jelenség-idő koncentrikus körei, mint a kibontakozásra szoruló lélek jelenség-ideje és a „teljes-idő, mely a változatlan, végtelen isteni működést tartalmazza”, pont-szerűsége, kiterjedés- és dimenziónélkülisége között helyezkedik el az „eszme-idő”, a teljes-idő másaként a jelenség-időben. Az „eszme-időt”, mind az egyén életidejében, mind az emberiség történelmi idejében, elkülönítve az Arany-, Ezüst-, Érc- és Vaskor szakaszait, a változatlan alapréteg és a változók, illetve a változó személyiségek közti kapcsolat minősége alapján írja le.²⁵

Mindennapi életünkben az idő egyrészt az események, történések folyamatos sorrendjének érzékelésére utal, aminek mérésére pontos mértékegységeink és időkategóriáink vannak, másrészt a valóság változásának, a történések mozgásának megragadására szolgáló jellemző, a tér három dimenziója mellett a negyedik. A nyugati gondolkodás az ember által mérhető időt lineárisan gondolja el, az egymást követő jelenségek egymásutánosságában, a múltból a jövő felé haladva, mint visszafordíthatatlant és egyirányút, melyben a létezők ideje keletkezés és vég, születés és elmúlás két határpontja közé zárt. Weöres Sándor e néhány idő-verse mindkét vonatkozással szembeállítható. A nyugati időfelfogás linearitásától az *Idő* (1985) című verse élesen elkülönül, mivel az idősíkokat átfogó és egységesítő tér, az otthon tere lesz a meghatározó dimenzió: „Ablakban ül / jelenkorom. / Bútorok osztoznak / múltamon. / Jövendőm futkos / a folyosón.”²⁶ Az idősíkokat relativizáló versek többsége az idő

²³ Uo., 543.

²⁴ Uo., 510.

²⁵ Uo., 543-545.

Pál József tanulmányában részletesen bemutatja és elemzi az „eszme-idő” megnyilvánulását, vö.: PÁL József, i.m. 63-64.

²⁶ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, III. 627.

ciklikusságával együtt ifjúság és öregkor, születés és halál, keletkezés és pusztulás végtelen ismétlődését is bemutatja. A „múlt és jövő agyrémek”, a költő egy folyamatos mában, a „jelenlét végtelenében él” – írja Pál József tanulmányában az idő-linearitást megbontó versekről (*A borús, Tíz évig, Toccata*), melyekben a költő létezésének ideje nem a keletkezés és vég, születés és halál ellentéte közé zárt, hanem a kettő egységében, ugyanakkor ellentétességük megszüntetésében van: az „ősapától a végső fiúig, a kezdettől a halálig tartó öröklét eszméjé”-ben. Ugyanezt a gondolatot látja megnyilvánulni a *Toccata* című vers utolsó strófájában is²⁷: „ős-kezdet óta / itt vagyok, / de a lepkével meghalok.”

Értelmezésemben, *A teljesség felé* kötet fogalomhálójában való 'együtt-olvasás' során, a *Toccata* című vers költői alanya mindkét időtudatban, mind a jelenség-időben, mind a teljes-időben való élőként illetve létezőként mutatja be önmagát, az 'ős-kezdetnek' és a 'lepke meghalásának' ellentétes együttlevőségében és összhangjában. A költemény, Hamvas Béla kifejezésével élve a létezés folyamatának mindkét időtudatát, a weöresi jelenség-időt, annak fajtáit és a teljes-időt egyaránt átfogja, így nemcsak az egyes létezők életére (a „változó” és a „változó személyiségek”), születésére és elmúlására irányuló tagoltságát, hanem ezek összességét. A kezdet, (mint „ős-kezdet” a teljes-időben) és a legapróbb pusztulás (mint a lepke elmúlása a jelenség-időben) létezésbeli egyenértékűségét állítja a létezés folyamatán belül, úgy, hogy szemlélhető közelségbe hoz egy gondolati összefüggést, miáltal a létezés és az élet létformáit valamint az időtudatokat együttlevőségükben láttatja. Az első két versszakot – „Ahogy öregszem, / érzem: / mint forr a multba / életem, / lentebbre váj / gyökerem, / a történelmet / viselem.” – szinte felfeji a költemény egésze. A lírai alany a teljes-időben való olyan létezőként láttatja önmagát, aki már átélte a jelenség-idő valamennyi fajtáját, ahogy személyes életidejét (3-7. versszak), úgy a jelenség-idő különböző történelmi síkjait is (8-13. versszak), sőt azt az időt is, mikor „még ember se volt”. Az egyedi életek ciklikus, születő-elmúló folyamatosságába helyezkedik a lírai alany, felvéve bármilyen élő alakját: Klapkát, Perczelt is ismerőként; azt az öreget, akit Rákóczi „koldusnak nézhetett”, azt a 'fura figurát', kire Platon rá se nézett, vagy Majtréjaként akár egy eljövendő Buddháét: „Mikor születtem? / Semmikor. / Két jó marék port / könnyedén a teremtésből / hoztam én / kóválygó senki, / a nevem / Majtréja, Ámor, / Szerelem.”²⁸ A lírai alany folytonossá tett alakváltozatainak a jelenség-időben nincs „kezdet és vége, akár a körnek”, „teremtés, fönymaradás, végítélet nincs meg benne”, de ez megvan a teljes-időben helyezetten, melyben a teremtés a kezdet.²⁹ A jelenség-idő és a teljes-idő ugyan elkülönül, de a lírai alany nézőpontjából, a mindkét időben való létezés tudatában a „Mikor születtem?” kérdésre koherens módon a „Semmikor” válasz adható e fogalomháló érvényességi körében. Mindkét létformában és időtudatban létezőként láttatja önmagát: a teljes-időben létezőnek ('semmikor-születése' mellett a lélek alap-

²⁷ PÁL József, i.m. 64.

²⁸ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, II. 601.

²⁹ Az *Idő* című részből idézve e megkülönböztetést: „a jelenség-időben a vég nem fog elérkezni soha, ahogy a teremtés nem történt benne semmikor és ahogy a létezés sem fér bele, csak annak számtalan keletkező-pusztuló megnyilvánulása. A jelenség-idő minden percében egyformán jelen van a keletkezés, folytatódás, pusztulás, mint véges mása végtelen teremtésnek, létezésnek, ítéletnek; de a teremtés, fönymaradás, végítélet nincs meg benne. A jelenség-idő nem végtelen, mégisincs kezdet és vége, akár a körnek. A teljes-időben a teremtés a kezdet, (...). Uo., 543.

rétégét jelzi a 2. strófa gyökér-metáforája) és a 'teremtésből elhozott két jó marék por' révén a jelenség-idő történelmi idejének változatos alakjaiban.

Az objektíven mérhető időhöz képest sokszor tapasztaljuk 'szubjektív időézelésünket', mely az egyes események átélésének függvényében létrejövő egyéni időérzetünket jelenti. Az idő 'objektivitását' az én átélése, annak „szubjektív időtudata” szempontjából teszi viszonylagossá jó néhány 20. századi műalkotás is, ahogy Marcel Proust regényének 'eltűnt ideje', Salvador Dalí festményének 'elfolyó ideje' vagy Gothár Péter filmjének 'megáll az idő' metaforái. Hasonlóan a 20. század filozófiai diskurzusa az időnek a konkrét egyénhez kötődő „sajátidő-szerkezetét” állítja. Itt a bergsoni időfelfogást emelhetjük ki, mely személyes érzékelésként és élményként gondolja el az időt a *Teremtő fejlődés* című könyvében, vagy a heideggeri kérdésfeltevés irányultságára is utalhatunk: „Ki az idő? Közelebből: mi magunk vagyunk az idő? Avagy még közelebből: én vagyok a saját időm?”³⁰ A modern e diskurzusa a dolgok, történetek egymásutánosságának rendjeként elgondolt objektívizált időt az én, az egyes ember, illetve az „ittlét”, a „jelenvalólét” (Dasein) szempontjából kérdőjelezi meg, s mérhetőségét az én-be helyezi. A fenomenológus Husserl *Előadások az időről* című írásában igen egyértelműen fogalmaz a kialakult idő-dilemma kapcsán: „az időtudat vizsgálata *ősrégi kereszt*-je az ismeretelméletnek, s ha megkíséreljük az objektív és szubjektív idő egybevetését, az időtudat elemzését, akkor számtalan nehézségbe, ellentmondásba, homályosságba keveredünk.”³¹

Weöres Sándort egyáltalán nem érdekli a századára jellemző 'szubjektív érzézés' problematikája, az általa jelenség-időnek nevezett időtudat szubjektív fajtája és annak viszonylagossága, ahogy a linearitásában mérhető, „külső” jelenség-idő sem, mely változó mértékűnek bizonyul. Tágabban párhuzamos ez az érdektelenség azzal, ahogy programszerűen, a harmincas évektől elutasította az individualizmust, a személyest és „vele az egyéniség mindenfajta kultuszát”, mely példa nélküli a magyar költészetben.³² Ahogy szűkebben párhuzamos azzal is, hogy saját életidejét sem a hagyományos életszakaszokban látta, mint nyilatkozta: „az én életemben nem voltak életkorok. Kongtak az esztendők bennem”.³³

Sokkal inkább a méretelen idő, az időtlenség, a teljes-idő megragadása és érzékeltetése a lényeges számára, azonban ezt csak a két létforma időtudatának szembeállításával, elkülönítésével, ugyanakkor mégis a kettő együttlevőségével tudta megtenni költészetében. A jelenség-idő és a teljes-idő, a változók (a folyton keletkező-pusztuló életek sokaságának) relatív, emberi mért ideje és a változatlan, bontatlan, tértelen és időtlen, azaz a határtalan teljességű létezés formái között az összekötő a (jelenség-időben kibontakozásra szoruló) lélek, mint az ember alaprége, másrészt Isten: „Isten tartalmazza a mindenséget, s a felszabadult lélek Istenben tartalmazza a mindenséget.”³⁴ Az időtlenségnek személyes tapasztalatát, a dimenzió-nélküliséget és a mindennel való egyetemes azonosság élményét Weöres *A vers születése* (1938) bölcsészdoktori disszertációjának néhány sorában fogalmazta meg: „Benső-élmény hangulatából nőtt az *Örök pillanat* című versem: feküdtem, és egyszerre csak határtalan nyu-

³⁰ HEIDEGGER, Martin, *Az idő fogalma*. Kossuth, Budapest, 1982. 50–51.

³¹ HUSSERL, Edmund, *Előadások az időről*, ford. Sajó Sándor és Ulmann Tamás, Atlantisz, Budapest, 2002, 13.

³² KENYERES Zoltán, i.m. 130.

³³ Weöres Sándor, *Egyedül mindenkivel. Beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, szerk. Domokos Mátyás, Budapest, Szépirodalmi, 1993, 147.

³⁴ *Az Isten* című részletből *A teljesség felé* kötetből. WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 510.

galom fogott el, mintha a lényem dimenziókhöz kötött részei egy pillanatra kialudtak volna bennem, időbeli személyiségem alól kivillant volna a lény időtlen fundamentuma, mely nem »én« és nem »más«, hanem egyetemes azonosság, mindentől független és mindennel azonos abszolút létező... aztán leírtam: »van néha olyan pillanat, mely kilóg az időből« - és utána a vers többi része is hamarosan alakot öltött.”³⁵

„Mit málló kőre nem bizol: / mintázd meg levegőből. / Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből”. Emberi mérték-nélküli ezen pillanat, hiszen „jövője nincs és múltja sincs”, időtlen, így „ő maga az öröklét”, melynek révén „az öröklétet ízeled / még innen a halálon.” *A vers születése* értekezésének önreflexiójában a költő abszolutizálva értelmezi alapélményét, így az időtlenség- és az „egyetemes azonosság”-érzetét, személyisége, egyénisége feloldódását. *A teljesség felé* kötet fogalomhálója felől pedig a teljes-időben való létezésnek egyetlen pillanatra átélt élményére ismerhetünk: a „mindennek mindennel való azonossága, tagolatlan végtelenség”-e átéltségére, melynek során „a felszabadult lélek Istenben tartalmazza a mindenséget.”³⁶ Az akár prózában, akár versben megfogalmazottakat művészetpszichológiai ismereteink szerint az alkotói folyamat azon stádiumaival is azonosíthatjuk, mikor az alkotó megfeledekezik az időről, elveszti 'időérzékét' és egyben megfeledekezik önmagáról is, énje háttárait elveszítve feloldódik.³⁷

Az *Örök pillanat* című verse az „öröklét” egyéni átélhetőségét ragadja meg, a metafizikai dimenziót („így néha megérezheted / önnön-magadban Istent”) élesen nekifeszítve az érzet hétköznapiságának („Mint fürdőző combját ha hal / súrolta s tovalibbent”). Az *Öröklét* költeménye pedig magát a megtörténtséget emeli az öröklét dimenziójába, miáltal „egy gyökkúszás, egy szárnyverés” bármilyen gyorsan elfeledhető kicsiny történés is az ember nézőpontjából, éppen a végbemetszése révén marad örök. A két-két strófa szembeállításával pedig az emberi mértékadás viszonylagosságát mutatja be, az ember által öröknek vélt jelenségek mulandóságát és a múltónak vélt vagy elfeledett történések örök mivoltát hangsúlyozva.

Összegezve: *A teljesség felé* könyv időfelfogásának fogalomhálója konvergens módon funkcionálva, magyarázó elvként működik e néhány, 1935 és 1985 között keletkezett vers értelmezésében. Ugyanakkor e próza-kötet idő-filozofikuma esztétikumá transzformálódik e versekben, melynek 'hogyanja' a „kozmosz harmónia esztétikája” elvében és versírói gyakorlatában ragadható meg. „Weöres a harmóniába rendeződő diszharmonikus elemek szüntelen vonulását, gomolygását, vagyis mozgását hangsúlyozta. Weöres versírói gyakorlatában ez a metafizikába és irracionálisba oltott dialektika ugyancsak megjelent már korábban, az első kötetekben is nyoma van, de tételes megfogalmazása, pontos tudatosodása után Weöres lírájának egyik fő alakító elve lett.”³⁸ Következtetésem párhuzamban áll Kenyeres Zoltán e megállapításával, annyiban bővítve érvényességét, hogy nemcsak e próza-kötet lételméletének versírói gyakorlattá válását állíthatjuk, hanem az itt megfogalmazott időtudat is leképeződik a versekben, ahogy tartalmában magyarázó-elvként funkcionálva, úgy forma-elvként is. A teljes-időt, az időtlenséget, s vele együtt az „öröklétet” úgy tudja megragadni Weöres, ha a jelenség-időt és a teljes-időt, az emberi változó mértékű és a „mérhetetlen” időtudatokat,

³⁵ Uo., 242–243.

³⁶ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 509–510.

³⁷ CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály, *Kreativitás. A flow és a felfedezés avagy a találékonyság pszichológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008, 120–121., 129.

³⁸ KENYERES Zoltán, i.m. 95–96.

valamint az azt kifejező ellentétes létformákat együttlevőségükben ábrázolja, harmonikus egésznek láttatva. Erre a létszemléletre szólít fel *Az élet megértése* részben: „Figyeld a történelemben, a jelen korban és saját hétköznapijaidban a jó szándék, szenvedély, hazugság, erőszak egymásba mosódó vonulását: mindaz, amit magába véve rossznak, csúfnak, aprónak ismeresz, oly harmóniává szövődik, mint a felhők vándorlása vagy a hegykúpok láncolata. Az életet úgy kell megérteni, mint egy zeneművet.”³⁹ E harmónia megismerhetőségét és elérhetőségét kívánja szolgálni könyvével („E könyv arra szolgál, hogy a lélek harmóniáját megismerhesd, és ha rád tartozik, te is birtokba vehesd.”) és ennek abszolutizálását rögzíti a *Szembefordított tükrök* című részben: „Az öröklét nem az időben rejlik, hanem az összhang állapotában”.⁴⁰ A harmonikus összhangnak az ellentétek együttlevőségén és megszüntetésén alapuló logikájára az ősi kínai filozófiában, a taoizmusban lehetünk rá, mint e kötet pre-textusára. Egy kevésbé feltételezett forrásban,⁴¹ így a platóni metafizikus dialektikában is megtalálhatjuk e dialektikus logikai elvet, mely szerint a tudásra szert tevő képesség alapfeltétele az, ha felismerjük, hogy a lét ellentmondásokat rejt magában, hogy bármely dolog azonos is önmagával, de átmegy a maga ellentétes ‘más’-ába is, egy harmonikus egészet alkotva.⁴²

Ha a befogadóra tett esztétikai hatás felől tekintünk a néhány kiemelt versben ezen ellentétek együttlevőségére, a harmóniába rendeződő diszharmonikus elemek mozgására, azaz a „kozmosz harmonia esztétikájá”-nak a versírói gyakorlatban megjelenő „metafizikába és irracionálisba oltott dialektiká”-jára,⁴³ akkor az oszcilláció jelenségét fedezhetjük fel. Az oszcilláció fogalmát kettős értelemben alkalmazom e néhány versre tekintve. Egyrészt a versen belüli ellentétes pólusok, a különböző magatartás-, tudat- és létsíkok közötti villódzás, mint a műalkotások esztétikai élmény-hatásának egyik alapvető forrását érthetjük alatta. Másrészt, Hankiss Elemér nyomán, az emberi tudat azon alapvető sajátosságát is jelzi az oszcilláció, amely egyaránt megnyilvánul az emberiség történelméről való gondolkodásban, a mitológiák, a primitív népek és a hit gondolatvilágában, a filozófiai gondolkodásban és magáról az emberi tudatról való gondolkodásban is,⁴⁴ mivel az emberi tudat sajátossága az, hogy az ellentétes pólusok közötti vibrálás, oszcillációk segítségével próbálja megragadni, értelmezni vagy legalábbis átélni a valóságot. Így a műalkotáson belül „a Léten belüli erők kezdenek el villódzni”.⁴⁵ E kettős értelemben használva a továbbiakban az oszcilláció fogalmát

³⁹ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, I. 534–535.

⁴⁰ Uo., 505–506.

⁴¹ A platóni filozófiát, ihlet-forrásként Bartal Mária feltételezi tanulmányában, egyrészt (1937-től dokumentáltan) a költő által hallgatott Kerényi Károly pécsi Platón-előadásaira, Várkonyi Nándornak írt levelére, s mindenekelőtt Weöres *Theomachia* című drámájára hivatkozva. BARTAL Mária, *Mitosztörédek újraírása Weöres Sándor Medeia című költeményében*, Irodalomtörténet 2009/2. 228.

Úgy gondolom, hogy az ellentétek együttlevőségén és megszüntetésén alapuló harmonikus összhangnak a platóni dialektikával való párhuzamossága joggal állítható, a konkrét filológiai hatás eldöntésétől függetlenül.

⁴² Vö. Platón *Parmenidész és A szofista* dialógusaival. PLATÓN *Összes Művei II*, bev. Falus Róbert, Bp., Európa, 1984, 809–895., 1071–1229.

⁴³ KENYERES Zoltán, i.m. 95–96.

⁴⁴ HANKISS Elemér, *Ikarosz bukása*, Budapest, Osiris, 2008, 185–196.

⁴⁵ Uo., 201., 220–221.

Weöres Sándor *Idő* című verse befogadásakor a 'jelenkor, a múlt és a jövő' elvont fogalmisága és annak megszemélyesítése között jön létre a villódzás, melynek során a befogadó tudata egyrészt szétszakítja a megszemélyesítés elemeit, mint meghökkentően egymás mellé illesztetteket, ugyanakkor mégis összekapcsolja az erőteljes antropomorfizáció révén. Majd ebben a villódzásban, mint egy újonnan született eredeti összefüggésrendszerben sejtheti meg a lét egy alapvető struktúráját, az idővel összefüggő másik dimenziót, a térnek a különböző idő-síkokat egységesítő és azok linearitását felbontó jellegét. A vers címe és a vers egész között is oszcilláló mozgás van, hiszen a cím előrejelzésével ellentétben a három rövid strófa az emberi élet idősíkjait a tér dimenziójában egységesítve mutatja be, hangsúlyozva és kitüntetve ezáltal az otthonnak az életidőt is átfogó terét. Az *Örök pillanat* versében a málló kő és a levegő, a fél-émlék, álom és az öröklét közötti ellentét oszcillációját figyelhetjük meg. Hasonló a pillanat, mint megfoghatatlan időmennyiség és az ezzel ellentétesen vibráló 'kin-cses ököl' metafora, mely ellentét együttlevősége nyomán sejthető meg az a pillanat, mely „maga az öröklét”. A harmadik strófa az „örök pillanat” érzékeltetésében a hétköznapi síkot („fürdőző combját ha hal / súrolta”) az azzal ellentétes metafizikai Isten-azonosság síkjával kapcsolja egybe, míg a negyedik strófában egy újabb ellentétként már a fél-émléssel, az álommal azonosítja. Végül az utolsó két sor („az öröklétet ízleled / még innen a halálon”) a befogadó tudatában szintén egy dinamikus, oszcillációs mozgást indít el, hiszen a két lét-állapot pólusa kizárja egymást, de az „ízlelés” lehetősége révén mégis összekapcsolódik. A meghökkentő ellentétek és kapcsolatok dinamikája nemcsak esztétikai élmény-hatással bír, hanem a befogadó mintegy átélheti az „öröklét” élményét. Nemcsak a *Toccat*a versének alakváltozatai idő-síkváltásában, vagy az *Öröklét* strófaiban fedhetjük fel a különböző magatartás-, valóság-, lét- és időtudat-síkok közötti villódzást, oszcillációt, hanem a Weöres Sándor-i életmű egészében.⁴⁶ S nemcsak mindenféle ellentétpárok oszcillációját fedhetjük fel, hanem e költemények a létezés és az élet összefüggésének alapvető élményét, dinamizmusát sugározzák.

⁴⁶ NAGY L. János: A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében, Akadémiai, 2003: 277–284